

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ:
ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ravotta, A. 5 steps to understanding Canada's election. How Canada elects a prime minister and Parliament. [Electronic source.]. Retrieved: <https://www.politico.com/story/2019/09/16/canada-elections-parliament-trudeau-scheer-1496123>

Result map of the 2019 Canadian Federal election. [Electronic source.]. Retrieved: <https://www.reddit.com/>

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ, ВИХОВНА ТА
НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО**

Вегеш М.

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вегеш І.

*кандидат політичних наук, доцент
кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У контексті української національної культури християнська церква займає особливе місце. Вона завжди виконувала і виконує роль морального регулятора суспільних відносин, інтегратора всіх духовних чинників національного життя в єдине ціле, що становить ядро національного характеру, роль хранителя народних звичаїв і обрядів, захисника національних інтересів українського народу у найважчі часи його історії. У різні періоди XIX-XX ст. українська культура зазнавала великого впливу цілого комплексу ідей, вироблених прогресивними діячами як Православної, так і Греко-католицької церков, які сприяли формуванню своєї і самобутньої ідеології українського народу, зорієнтованої на визрівання його національної самосвідомості. Роль Греко-католицької церкви в цьому процесі важко переоцінити. Адже саме унія створила передумови для появи національної інтелігенції. Формальне зрівняння з католицьким духовенством відкривало для українського духовенства можливість здобувати середню і вищу освіту європейського рівня. Польські, римські, а пізніше австрійські та власні духовні заклади готували не лише священиків:

з них виходила церковна і світська інтелігенція, яка започаткувала і успішно здійснювала українське національне відродження. У статті робиться спроба проаналізувати окремі аспекти культурно-освітньої, виховної та наукової діяльності митрополита Андрія Шептицького, з іменем якого справедливо пов'язують найвизначніші досягнення українців Східної Галичини наприкінці XIX – першій половині XX ст.

Ключові слова: Митрополит Андрей Шептицький, Греко-католицька церква, християнство, релігія, духовенство, пастирські послання, культура, просвітництво.

Christian Church holds a special place in the context of Ukrainian national culture. It has always performed and performs the role of moral regulator of social relations, the integrator of all spiritual factors of national life into a single whole, which is the base of national character; it also performs the role of the guardian of national customs and rituals, the protector of national interests of the Ukrainian people in the most difficult times of its history. In different periods of the XIX-XX centuries Ukrainian culture was greatly influenced by a whole set of ideas developed by the progressive figures of both the Orthodox and Greek Catholic churches, who contributed to the formation of a peculiar and original ideology of the Ukrainian people, focused on the growing of its national consciousness. The role of the Greek Catholic Church in this process is difficult to overestimate. After all, the union created the preconditions for the appearance of the national intelligentsia. The formal comparison with the Catholic clergy opened the possibility for Ukrainian clergy to obtain secondary and higher education of the European level. Polish, Roman, and later Austrian and their own spiritual institutions prepared not only the priests: they also prepared the ecclesiastical and secular intelligentsia, which initiated and successfully carried out the Ukrainian national revival. The article attempts to analyze some aspects of the cultural, educational, pedagogical and scientific activity of Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky, whose name is justly associated with the most significant achievements of the Ukrainians in Eastern Galicia at the end of XIX - the first half of the XX century.

Keywords: Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky, Greek Catholic Church, Christianity, religion, clergy, pastoral messages, culture, enlightenment.

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Серед видатних людей попереднього століття важко знайти особу яка би ще при житті досягла такої величі й любові народу до себе, як митрополит Галицький Андрей Шептицький. Видатний теолог, науковець, просвітник, педагог, політичний діяч, меценат ... Але, необхідно погодитись, що водночас не легко також знайти людину, на яку було вилито стільки бруду, як на нього. Не хотілося б давати заклад тієї величезної кількості «історичних праць», у яких розвінчувалися «український буржуазний націоналіст» і «запроданець», як часто його називали радянські вчені мужи, бо серед них не знайдеться жодної об'єктивної книги чи статті. Правдиві роботи, на жаль, видавалися тільки за кордоном. Проголошення незалежності України, якої так домагався митрополит Андрей, дозволило нам подивитися на цю неординарну і дійсно могутню постать зовсім іншими очима. Різномісна діяльність Андрея Шептицького не втратила своєї актуальності до сьогодні. Витримали випробування часом його наукові, освітянські, просвітянські ідеї. Їх вивчення і всебічний аналіз необхідні в умовах розбудови незалежної України.

Наше дослідження не є першим. Авторами ґрунтовних праць є історики української діаспори. Особливої уваги заслуговують дослідження О. Барана, С. Барана, Т. Гунчака, А. Жуковського, К. Королевича, А. Кравчука, В. Кубійовича, В. Кудрика, В. Ленцика, І. Лисяка-Рудницького, П.-Р. Магочія, Т. Мацьківка, В. Пелеха, Н. Полонської-Василенко, П. Пундія, Р. Тожецького та ін. [3, 4, 18, 20, 26, 27-29, 31-32, 33, 37, 40-41, 43, 57, 61-62]. Хоча докторська дисертація Л. Гузара [16] присвячена екуменічним поглядам митрополита, проте в ній також йдеться про культурницьку діяльність А. Шептицького. Починаючи з середини 90-х років ХХ ст. українськими архівістами (А. Кравчук, О. Гайова та ін.) [27, 11] видано кілька томів пастирських послань, листів, меморандумів та декретів А. Шептицького, що створило оптимальні умови для дослідження вченими його багатогранної діяльності. У сучасній українській історіографії окремі аспекти культурноосвітньої, виховної та наукової діяльності митрополита досліджували М. Альчук, М. Бандрівський, В. Басараб, М. Батіч, Н. Божко, Л. Цубов, А. Боляновський, І. Бура, М. Гайковський, Л. Гентоні, Г. Гладка, С. Гнот, Н. Греченюк, Г. Гучко, Я. Дашкевич, Я. Заборовський, О. Кекош, А. Колодний, Н. Концур-Карабінович, Л. Крупа, Г. Курис, П. Лазечко, Л. Лазечко, О. Лисенко, Г. Литвин, О. Ліщинська, М. Маринович, В. Марчук, О. Огірко, О. Пасіцька, Н. Прокоп, Л. Роци-

на, В. Сергійчук, Г. Цвенгрош та ін. [1, 2, 5-9, 10, 12, 13-15, 18, 19, 21, 23-25, 30, 34-35, 38-40, 43-46, 48, 49, 51, 52-53, 56, 58, 59-60, 64]. Деякі аспекти досліджуваної нами проблеми знайшли своє відображення на сторінках багатотомних та енциклопедичних видань [65].

Греко-католицьке духовенство ніколи не лишалось осторожним у національних змаганнях. Автори перших українських граматик, які вимостили дорогу «Руській Трійці», були священики. Із 43 книг виданих українською мовою в Галичині за 1837-1850 рр., 40 написали священики. Вплив греко-католицького духовенства у 1848 р. був настільки сильний, що деякі польські діячі, зокрема К. Ценглевич, Ф. Земляковський та ін., навіть звинувачували його у намаганні встановити теократію. Унія, виникнувши як єдиний засіб порятунку нації, витворила українську національну церкву, бо тільки націоналізм не надає їй самобутності в католицькому і в православному світі, а тому здійснюване нею національне виховання віруючих є запорукою існування самої церкви, як продовжувача традицій «кїївського християнства». Саме тому весь тягар національного відродження впав на плечі греко-католицького духовенства, і воно виявилось на рівні вимог часу.

Цей релігійно-національний рух, як уже відзначалося, досяг свого піку під час «весни народів». Але після 1848 р. Греко-католицька церква в західноукраїнських землях опинилася в складній ситуації. З одного боку, все відчутнішим стає вплив римського католицизму, а з іншого – посилюється контратака польського шовінізму, який сягає державного рівня і пов'язаний із спробами полонізувати українців через їхнє покатоличення. Остання була настільки ефективною, що здобутки українського національного відродження, здавалось, зводяться на ніщо. Головним об'єктом репресій стала Греко-католицька церква. Духовні заклади, школи, гімназії, товариство «Просвіта», науково-літературне товариство «Галицько-Русская Матица», товариство ім. Т. Г. Шевченка – усе це, народжене багаторічними зусиллями греко-католицького духовенства, опинилося під ударом.

Ситуація ускладнювалась і ще однією обставиною. Укладаючи настільки енергії у національний рух, церква врешті-решт кінцем опинилася у небезпечному становищі: вона стала діяти і її стали розглядати як інструмент світського руху. Церква почала втрачати самобутність, зусилля духовенства, спрямовані на розвиток національного руху, стали брати гору над виконанням суто духовних обов'яз-

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Часто священники вважали себе більше громадськими діячами, ніж служителями Бога. Престиж релігії серед світської інтелігенції та середства почав помітно підупадати. Наприкінці ХІХ ст., за митрополита Сембратовича, церква переживає справжню кризу.

Адолати цю кризу, вивести церкву на рівень нових завдань, зробити її фактом вже не тільки національного відродження, а й національного державотворення, витворити з неї цілком національне, українське релігійне об'єднання – судилося митрополиту Андрею Шептицькому.

Своє життєве кредо А. Шептицький чітко виклав в пастирському листі «До української інтелігенції»: «В кожній праці і в кожному слові... я шукаю лише добра народу, щодо якого я почуваюся до важких і святих для мене обов'язків. Ті обов'язки накладає на мене не лише моє становище митрополита, але і торжественна присяга, зроблена в день вступлення в монастир, що буду відповідно до моїх сил працювати для української суспільності, на найбільше саме переконання, що ставить мене в ряді громадян-патріотів, із яких хотів я бути найліпшим» [70, с. 190].

Вірність присязі та покликанню митрополит проніс крізь роки і ніколи не відступав від своїх засад, хоча і нелегким був його життєвий шлях. Тому, маючи на увазі і власну подвижницьку діяльність, він з повним правом зазначав у щирому «Слові до української молоді»: «І легше часами кров пролляти в одній хвилині ентузіазму, чим довгі літа з трудом сповнювати обов'язки і двигати спекоту дня, і жар сонця, і злобу людей, і ненависть ворогів, і брак довір'я своїх, і нестачу помочі від найближчих, і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед побідою, ані винагороди перед заслугою!» [10, с. 195].

Уже сама поява А. Шептицького в лоні Греко-католицької церкви була сенсаційною, а жертовність його кроку – безсумнівною (титул, становище, кар'єру, маєток – гнаній «хлопській церкві»). Особливо вражаючим було не стільки те, що з римо-католика він став греко-католиком, скільки те, що з поляка він став українцем. Це стало важливим фактором піднесення національної свідомості галичан і причиною незмінно-ворожого ставлення до нього з боку польської влади і спільноти.

Слід, однак, зауважити, що й українські політичні діячі та національна преса зустріли його, м'яко кажучи, зовсім не оплесками.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Близькі здібності і освіта, швидке просування у греко-католицькій церковній ієрархії стали причиною того, що в ньому спочатку вбачали польського агента. Виступи і дії Шептицького на захист українського руху немов би розвіяли сумніви щодо щирості його релігійного і національного поступування. Та, коли він, відчувавши моральну необхідність, ставав на якусь непопулярну позицію, критики не барилися сказати, що в нього проявляються його справжні польські аристократичні барви, і порівнювали його з Валеродом А. Міцкевича.

Іншою причиною такого ворожого ставлення було порівняння толерантне трактування А. Шептицьким москвофільства. Перед приходом на митрополичий престол він був один рік станіславським єпископом. Тоді він ще не зорієнтувався в громадському житті й співпрацював з москвофілами, які становили більшість серед духовенства станіславської єпархії. Разом з тим, він розумів, що москвофільські тенденції пов'язані із серйозними і реальними проблемами релігійної та національної ідентифікації. Як зазначає І. Хмилик, «греко-католики мали православне обличчя, римо-католицтво – громадянство і ... просвічену австрійську душу. Всі ці елементи не відтворювали нового релігійного синтезу» [63, с. 77-78]. Обрати в таких умовах свій власний вірний шлях було дуже нелегко. Саме тому А. Шептицький закликав при вирішенні будь-яких національних чи релігійних питань керуватись не лише почуттями, а, насамперед, розумом. Однак, навіть значно пізніше, у 1943 р., він з гіркою змушений констатувати: «Такі грізні з многих оглядів прояви, як москвофільство, є майже тайною для нас самих. Я не мав ніколи нагоди перечитати не то поважнішої розправи про цю національну язву, але й не пам'ятаю, чи взагалі є в цілій нашій літературі хоч би тільки короткі, а глибоко обдумані спостереження над тією язвою. Коли боротьба між цими двома партіями [москвофілами і «народниками» – Авт.] в нашому краю була найбільше заогнена, ні з одної, ні з другої сторони майже не чулося поважнішого суду про взаємні відносини чи наміри двох партій. Взаємно лаялися, закидали собі взаємно зраду, а нікому й на гадку не прийшло опитати, які причини заставляють противників так думати як думають» [70, с. 570].

Така поміркована позиція А. Шептицького викликала незадоволення певних кіл української інтелігенції не лише на початку його діяльності, а й під час його перебування на митрополичому престолі.

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Високовим у цьому плані є відкритий конфлікт А. Шептицького з редактором газети «Діло» Л. Цегельським у 1908 р. [36, с. 494-495].

З певною пересторогою зустріли появу нового митрополита і церковні кола. Причиною цього була його несхожість на попередників. Відзначні українські письменники І. Франко та М. Павлик, що часто навідували А. Шептицького у наукових справах, були здивовані способом життя графа-митрополита. Жив як аскет: мала кімната, сам у вовняній чорній рясі монаха-студита, звичайним чорним ремінем підперезаний, чотки за поясом або в руках, найскромніша їжа, двері його палат на святоюрській горі завжди відкриті і для близького оточення, і для всіх бажаючих, навіть для недругів.

Однак навіть не так надзвичайна особиста скромність А. Шептицького викликали загальне здивування і увагу до його особи, як і раніше, на той час надзвичайна обставина. Ще у станіславський період свого життя він звертається з пасторським посланням до вірних Івано-Франківського деканату «До любих моїх гуцулів». За своїм змістом це послання не є чимось винятковим: до порушених тут моральних проблем А. Шептицький повертається пізніше неодноразово. Але за формою послання є своєрідним маніфестом – написано воно на гуцульському діалекті. Щоб зрозуміти значення цього вчинку, слід надати, що на той час навіть загально-прийнятої орфографії не існувало і вживали надзвичайно складну мішанину церковнослов'янської мови з українською. І хоча діалекту А. Шептицький більше ніколи не вживав, усі його подальші послання написані на доступній народу мові, чітко і зрозуміло по-українськи.

Попри таке упереджене ставлення, діяльність митрополита Андрея у соціальній, політичній і культурних сферах, його відвага в ім'я нації і віри завоювали йому визнання в українському суспільстві, пошану і прихильність недавніх противників.

Культурно-просвітницька діяльність Шептицького була скерована на піднесення моралі і духовності народу до того рівня, на якому з'являється свідомо і масова готовність до практичної роботи у справі національного державного будівництва. А. Шептицький займався широкою меценатською діяльністю, надавав матеріальну допомогу окремим митцям, здібній молоді, провадив виховну роботу серед шкіл, спортивних та просвітніх товариств («Просвіта», «Рідна школа», «Пласт»), підтримував газети та часописи, організовував масові заходи з обов'язковим поєднанням двох початків –

національного та релігійного. Митрополит дивився на галицький народ очима політика. Він розумів: щоб піднятися до державності галичанам необхідні знання та друковані видання. Шептицький щедро фінансував друкарні, «Біблос» тощо, у Жовкві у монастирі Василян заснував українське видавництво, започаткував часописи «Місіонер», «Наш приятель». У 1930 р. владика заснував Український католицький Союз, що видавав тижневик «Мета» та літературно-науковий журнал «Дзвони».

Дбаючи про економічний розвиток Галичини, митрополит закупив кілька панських маєтків, які були розparcelьовані серед селян. Він був ініціатором і співзасновником «Земельного банку гіпотечного» у Львові (1910 р.), який позичав селянам гроші на придбання землі. Сприяючи parcelяції великих земельних володінь, А. Шептицький мав на меті не лише вирішення суто економічних проблем краю, але й розвиток сільськогосподарської науки, розповсюдження її досягнень серед різних, особливо найбідніших верств населення. У розparcelьованому фільварку села Коршів, біля Коломиї, товариство «Сільський господар» стало власником землі, на якій заснувало хліборобську школу. У Миловані, біля Товмача, двір і кількадесят моргів поле одержала «Просвіта» на заснування першої української садівничо-городницької школи, там же влітку працював табір відпочинку дітей з бідних родин. У Скнилові двір і великий сад зайняли монахи-студіти, щоб відкрити майстерні ремесла, механіки тощо. У Зарваниці 300 моргів було віддано студітам для господарства, а 250 моргів – на сиротинець. Найповніше і найґрунтовніше аналіз пастирських послань митрополита на економічну тематику зробив М. Маринович [48].

Наведений перелік яскраво характеризує один з найголовніших напрямків багатогранної діяльності А. Шептицького – його постійне піклування про майбутнє нації – дітей, особливо дітей-сиріт. Він допомагав дитячим садкам і сиротам у сиротинцях. На його кошти була споруджена перша українська жіноча гімназія «Рідної Школи», де сестри Василянки давали дівчаткам-сиротам середню освіту. Не уряд Польщі, а Шептицький після Першої світової війни зібрав сиріт, щоб дати їм опіку. Для них він влаштував кілька сиротинців, у яких набували освіти та засвоювали різні ремесла, затративши на це мільйон доларів.

Митрополит щороку проводив оздоровчу кампанію убогих дітей. У Підлютому Долинського району, серед карпатських лісів, збу-

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

дбав низку будиночків для дітей. Тут у чудових кліматичних умовах та у виховній опіці добрих педагогів кілька тисяч дітей у віці від 6 до 14 років набирали сил і розуму. Тут їх учили молитви, історії, українознавства, української мови, поведінки.

Проблеми охорони здоров'я також займали чільне місце в колі інтересів А. Шептицького. У вересні 1903 р. він заснував народну лікарню, яка згодом перетворюється у надзвичайно розбудовану лікарню. Поштовою до її створення стала діяльність лікаря Є. Озаркевича, який, стурбований тим, що до польських шпиталів українців не приймали, мріяв про необхідність відкриття українського шпиталю, де б наші лікарі набували і вдосконалювали складні медичні професії. З цією метою він заснував в 1903 р. добровільне лікарське товариство. Митрополит підтримав ініціативу, надав значну матеріальну допомогу, сформулював напрям і обсяг її діяльності: «для шкідливого і страждаючого людства без різниці народності». Лікування і ліки були безкоштовними. При духовній семінарії було відкрито курси медсестер, їх закінчило 228 дівчат, внаслідок чого лікарня була забезпечена своїм допоміжним медичним персоналом [21, с. 19-20].

Проте ця лікарня була не єдиною, яка функціонувала на кошти А. Шептицького. У 1925 р. він передав у Янівському передмісті Львова будинок для філіалу Львівської лікарні – Товариству опіки над молоддю, де розмістилась ще й «Порадня матерів». У селі Підлюте на угіддях, які належали митрополиту, був організований курорт на базі сірчано-йодових джерел. У районі Сокаля, в горах, при співпраці з «Учительською громадою» на його кошти діяв постійний табір «Пласту», а в 1911-1912 рр. студентська медична громада при його сприянні створила санаторій для студентів.

Визнаючи цілюще значення природи, А. Шептицький дбав про її збереження. 1925 р. його обрали членом Наукового Товариства імені Шевченка. За клопотанням Комісії охорони природи при НТШ митрополит дав розпорядження утворити на землях Львівської метрополії заповідник кедрових лісів на горі Яйце біля Підлютого та степової рослинності біля Чортової гори (в Рогатинській парафії). Це були перші природні заповідники, утворені в Україні.

Однак понад усе митрополит Андрей цікавився культурним розвитком українського народу, його освітою та вихованням. Він допомагав митцям, хоровому мистецтву, церковному і народному

та іншим товариствам і громадам. Митрополитом були засновані десятки іменних стипендій, які дали можливість не одній сотні юнаків здобути освіту медика, юриста, педагога у вишах Західної Європи. На його кошти здобули мистецьку освіту Г. Крушельницька, Ф. Лопатинська, А. Гаєк. Для львівських художників А. Шептицький придбав окреме приміщення (вілла польського художника Й. Стюка), де розмістились художня школа О. Новаківського та майстерня М. Сосенка і О. Куриласа. Вершиною культурно-освітньої діяльності Митрополита А. Шептицького стало заснування та матеріальне забезпечення «Національного музею» у Львові. У 1905 р. він заснував у Львові церковний музей, який кураторія перейменувала на Національний музей ім. Митр. А. Шептицького. Для цього музею А. Шептицький придбав 15 тис. експонатів, сплативши два мільйони крон. Шептицькому вдалося купити за 34 тисячі доларів чудовий палац під музей, хоч власник-шовініст довго не погоджувався продати його українцям. 13 грудня 1913 р. Шептицький передає в музей унікальну збірку українського мистецтва XI-XX ст. Мистецтвознавець Іларіон Свенцицький упорядкував музейні експонати, унаслідок чого Національний музей став найбільшою музейною скарбницею України: до 1939 року він нараховував понад 80 тис. експонатів у 10 відділах, видав 16 томів наукових записок, організував близько 70 виставок. При музеї діяла унікальна бібліотека: понад 30 тис. томів альбомів з різних ділянок українознавства та історії мистецтва. На думку К. Королевського, каталог стародавніх слов'янських книг виданих І. Свенцицьким, міг «конкурувати з подібним російським виданням Каратаєва» [26, с. 107].

Важливо зазначити, що А. Шептицький розглядав мистецтво не лише як визначний засіб формування загальнокультурного рівня народу, але й як один з головних чинників виховання національного і релігійно-свідомого суспільства. Про це яскраво свідчать його дискусійно-послання «Про церковний спів» від 25 квітня 1941 р. і лист до проф. В. Кубійовича стосовно проекту мистецької школи для вчителів рисунків від 8 серпня 1942 р. «Без сумніву, – пише він у листі, – поважним чинником у вихованні є пробудження естетичного смаку і культурний напрям, який тому зміслові надає виховання. Але вчителі рисунків, українці, мають і друге переважне значення: вони повинні надавати патріотизмові благородний і піднесений напрям. Наша молодь, яка довго мусила ходити до польських середніх шкіл,

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

... ми не маємо поняття про найважливіші постаті українського народу. Ми ще не маємо так ілюстрованої історії України, але маємо знаменитих і великих митців, про яких у пересічній, навіть українській школі, молодь ніколи нічого не чула. Ми маємо такого Мурашка, Барбута, Поваківського, навіть Репіна, а з давніх в 19 столітті, також Девіцького. Тільки учитель рисунків може з ними познакомити українську молодь, і тільки мудрі і добре виховані учителі рисунку можуть розбудити в українській молоді таланти та митців, які нам показали би, яким був Хмельницький чи Мазепа. А може, ліпше сказати, не тільки яким був, але яким повинен бути в наших думках, сэрцах, поняттях» [67, с. 978-979].

Великі зусилля митрополит Андрей Шептицький прикладав до розбудови системи національної та релігійної освіти, якій надавав надзвичайного значення. Уже у своєму найпершому пастирському листі до вірних Станіславської єпархії від 2 серпня 1899 р. «Перше слово Пастиря» майбутній митрополит зазначає, що освіта є ціннішою від багатства. Як зазначалось вище, Шептицький постійно опікувався середньою освітою, інститутським навчанням українців і не лише на теренах Галичини. Зокрема, завдяки його особистому втручанню була врятована від ліквідації чеською владою Українська громадська академія у Подебродах.

Природньо, що головну увагу митрополит приділяв розвитку духовної освіти. Його стараннями були розбудовані духовні семінарії у Перемишлі і Станіславові. Останній під час відкриття в 1906 р. Шептицький передав чи не найцінніший подарунок – 4000 книг з особистої бібліотеки, серед них чимало рідкісних і старовинних видань та рукописів. Уже 1 вересня 1901 р. був виданий пастирський лист з планом повної реконструкції львівської Великої Семінарії, яка була центральною на всю Галичину: був оновлений майже на третину викладацький склад і управа, спрощені семінарські правила.

Однак, «відчуваючи, що результати цієї реорганізації будуть невеликі, Митрополит часто за свої родинні гроші кращих семінаристів заправляв на богослівські студії до Рима, Інсбрука та Августінеума (в Австрії), Фрібурга (Швейцарія). Незабаром ці зусилля дали свій результат і найважливіші церковні посади займали за нього люди європейської освіти (не нижче), а часто значно вищої, ніж в інших австрійських єпархіях Західної Європи чи Америки» [21, с. 18].

При цьому важливо зауважити, що А. Шептицький ніколи не діяв освіту на «суто релігійну» і «суто світську», навпаки, постійно підкреслював їх взаємообумовленість і взаємозв'язок. Митрополит прагнув озброїти духовенство і віруючих не лише теологічними знаннями, але й «достатніми знаннями філософії, соціології і політології, загальної світової науки», надати поштовх розвитку правої освіти, бо справедливо вважав, що «в нашому народі є загальний брак ясного і твердого поняття закону, ... брак поміж навчаними людьми талантів-законодавців, бо навіть й знаменитий правник може бути слабим легіслятором» [70, с. 33-34].

Ідеї митрополита А. Шептицького в значній мірі були реалізовані в діяльності заснованої ним Богословської Академії, що відкрилась 6 жовтня 1929 р. у Львові. На той час це була перша і єдина вища богословська українська школа, яка повинна була продовжувати традиції Києво-Могилянської Академії, з одного боку, а з другого – орієнтуватись на зразки закордонних богословських високих шкіл. Через кілька років Академія стала поважним осередком не лише богословських наук, але й науково-дослідницьким центром вивчення історії та літератури.

А. Шептицький був не лише засновником Академії, але й постійно опікувався нею, брав безпосередню участь в її діяльності. Починаючи з 1933 р., він викладав аскетичу Західної та Східної Церкв Ректором Академії він поіменував такого видатного релігійного і культурно-освітнього діяча, як майбутній кардинал Й. Сліпий [37, с. 429-446]. Митрополит залучив до наукової діяльності і викладання в Богословській Академії найбільш відомих учених, що на той час перебували в Галичині: юристів Л. Глинку, Р. Ковшевича, О. Надрату, істориків мистецтва В. Сас-Залозецького, І. Свенцицького; істориків І. Крип'якевича, М. Чубатого, В. Струтеня; філологів В. Соневича, К. Чеховича; археолога Я. Пастернака; геолога Ю. Полянського; філософа М. Конрада; медика З. Гординського; антрополога І. Раковського; соціолога Б. Казимира. Цей перелік далеко не повний, але він дає змогу оцінити той широкий спектр навчальних курсів, які читались в Академії.

Тому не дивно, що розвиток Академії сприймався сучасниками як загальнонаціональна справа, як важливий крок у створенні нового українського національного університету. Академія виправдовувала ці сподівання. Однак перетворитися на національний університет

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

те цього хотів А. Шептицький, Богословській Академії не судилося. Польська шовіністична влада наклала вето на цей план митрополита, проголосивши, що не визнаватиме дипломи з такого навчального закладу. Принагідно зазначимо, що це була не перша і, на жаль, у черговий раз невдала спроба митрополита створити у Львові український національний університет. Ще у 1908 р. на скликаному у Празі чехослов'янському конгресі за його ініціативою була запропонована резолюція про сприяння відкриттю університету у Львові. Вона була провалена за пропозицією глави російської делегації гр. В. Бобринського, який тоді був членом Державної думи, лідером Національної партії, а пізніше, під час Першої світової війни, як губернатор Галичини і Буковини «успішився» своєю русифікаторською політикою і, зокрема, депортацією митрополита А. Шептицького до Росії [69].

Великого розголосу не лише в Галичині, але й усій Західній Європі набула промова А. Шептицького 28 червня 1910 р. на 11-му засіданні 22-ї сесії Палати Панів у Відні, де він підніс справу утворення українського університету у Львові. Глибока аргументація, наведена А. Шептицьким, справила вплив і, незважаючи на протидію польських правлячих кіл в 1913 р., а також офіційну ноту російського посла у Відні, де відкриття українського університету називалось «ворожим актом» по відношенню до Росії, цар видав декрет про відкриття такого університету 1 вересня 1916 р. На жаль, цим планам А. Шептицького не вдалося здійснитись, бо все перекреслила Перша світова війна.

Митрополит Андрей Шептицький не обмежувався лише меценатством та організаційною діяльністю на ниві культури, освіти і науки. Тричі доктор – богослів'я, філософії і права, – він був науковцем європейського масштабу, мав значний особистий науковий доробок. Приділяючи виняткову увагу проблемам освіти і вихованню, А. Шептицький був свідомий того, що підґрунтям будь-якої системи національної освіти є духовні і філософсько-методологічні засади. Вони покликані визначити сенс і ціннісні орієнтації педагогічної діяльності, а також співвідношення між загальнолюдським, національним і особистим у системі людина-світ. В екзистенціальному плані освіта як пізнавальний аспект людського буття, як поняття є набагато ширшим за змістом, ніж інституалізована діяльність в межах її конкретних історичних форм, складає один з аспектів виховання людини. Саме таке розуміння освіти та детальну розробку

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

філософських основ і моральних принципів освітянської діяльності знаходимо у творах А. Шептицького. Звертаючись до української молоді, митрополит писав: «Горнетесь до всякого роду шкіл... добри робите, що дбаєте про освіту і знання. Бо після християнської праведності та божої благодаті знання є найбільшою силою, якою людина може розпоряджати» [70, с. 6].

При цьому важливо підкреслити, що високо цінуючи освіту і науку як вияв пізнавальної активності людського розуму, А. Шептицький постійно вказував на взаємозв'язок мети і шляхів освіти з християнськими принципами, самою суттю християнства. Уже на початку своєї митрополичої діяльності, у 1901 р., стурбований поширенням релігійної байдужості, агностицизму і атеїзму серед освічених українців, він пише спеціального пастирського листа до української світської інтелігенції, пояснюючи, чому в вік раціоналізму все ж важливо дотримуватися християнської віри. На підтвердження цього А. Шептицький наводив численні висловлювання Ісуса Христа, у яких той називав себе «світлом світу», «Правдою», «дорогою», а метою свого приходу в цей світ уважав свободу для людей, якої вони можуть досягти через просвітлення, якщо зрозуміють свідцтво правди. Тому «в освіті йде про одне: щоб знання було правдивим знанням, щоб відносилось лише до правди, а не було неправдою, брехнею. Бо як правдиве знання є силою людини, так і фальшиве знання, оперте на неправду, є для чоловіка правдивою недугою, каліцтвом та нещастям на ціле життя» [70, с. 6]. Пов'язуючи поступ європейської культури з християнством, яке звільнило людей від пільми поганства, А. Шептицький зазначав, що справжні культура і освіта в Україні мають християнські корені.

Маючи за головну мету домогтися органічного сполучення національного відродження з духовним, митрополит справедливо вважав, що «нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність й нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу» [70, с. 408]. Умовою такої єдності є усвідомлення всіми верствами спільності своїх інтересів незалежно від партійної чи кофенсійної належності. Для досягнення такого стану, на його думку, українцям, насамперед, слід відмовитися від властивого їм провінціалізму і підвестися до рівня світової культури та шукати вирішення своїх проблем на підставі загальнолюдських цінностей і християнської моралі. У станов-

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

...нації національної самосвідомості має сказати своє вагоме слово і мови, освіта. Поки ж, з прикрістю констатує А. Шептицький, питання згідки все те, що робить український нарід людською організацією, такою безконечно далекою від природнього організму, що наша спільність видається більше подібною до купи піску, поодинокі зеренця якої нічим не пов'язані з всіма іншими, ніж до могутнього дерева, у якому розвивається життя, повне сили і здоров'я», багато в чому залишається відкритим, адже «або надзвичайно мало, або й зовсім не маємо філософів, або моралістів, які б досліджували національну нашу психіку» [70, с. 409]. Подібний стан є характерним і для інших сфер національно-суспільного життя, зокрема, для політики. «У многих напрямках ми ще люди примітивні, для яких демонстрації, фраза і шум часто видаються чимсь важнішим ніж спокійна зичина розвага та витривала праця. У нашій суспільності надто часто грішається людей, що себе уважають фаховими політиками, хоч не мають ніякого фаху і ніякого спеціального знання. Само положення змушує заступати поважнішу фахову працю риторикою» [70, с. 410].

На яких же засадах має будуватися система національної освіти, яка дозволила б подолати наш «загумінковий патріотизм»? У загальному плані відповідь на це питання А. Шептицький намагається дати у великому богословському творі «Християнська праведність», де розмірковує про природу та співвідношення знання, мудрості й віри, теорії і практики, виявляє зв'язок цих гносеологічних понять з категорією блага. Під природним людським знанням він розумів правильні міркування про речі, що здобуваються досвідом і розмірковуванням над цим досвідом. Мудрість – це знання про найвищу причину всього, про Бога, найвище і найдосконаліше знання, що не походить з людського досвіду, а є відблиском Божого знання. Віра ж стосується і мудрості, і людського знання. Джерелом віри є найперша правда, Бог. Людське знання так безпосередньо з Богом не пов'язане. Проте в іншому смислі віра, як правда об'явлена, пов'язана зі знанням, адже людина в процесі пізнання сама вільно обирає у що вірити, – а в що – ні.

Поняття віри розглядається також у взаємозв'язку з категоріями «теоретичне-практичне». Віру як таку, як відблиск Божої правди віднесено до теорії, адже через неї людський розум поєднується з Богом. Водночас ця правда Божа є і вища мета пізнавальної діяльності, своєрідний теоретичний ідеал, задля якого відбувається

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

практична діяльність. Віра постає як поняття, що охоплює і теорію, і практику. Теоретичне, або вище знання, яке здобувалось через віру є найпершим і найголовнішим, бо воно стосується правди Божої. Проте їй відповідна практика, що цією правдою зумовлена і якої вона потребує, – дуже важливий момент життя людей, оскільки пов'язана з людським поступом.

Гносеологічні категорії знання, мудрості, віри, теорії і практики, що перебувають, таким чином, у деякому рухомому взаємозв'язку виявляються системою, структуруючим елементом якої є категорія благодаті. У цій системі істинне знання не може бути в душі, позбавленій благодаті. Так само і з вірою. Лише освячена благодаттю людина може знати, у що вірити (теорія) і як за цією вірою діяти (практика). Отже, пізнавальна діяльність людини може бути праведною і успішною як за своїми найближчими, так і подальшими наслідками лише у випадку злучення їх з благодаттю.

Таким чином, філософія освіти, викладена А. Шептицьким у творі «Християнська праведність», логічно, струнко і світоглядно прозріміло доводить, що між знанням і мудрістю, знанням і благом, теорією і практикою не повинно бути антагоністичних суперечностей.

Навпаки, знання лише тоді стають справжніми знаннями, коли з логіко-гносеологічним (теоретичним) та праксеологічним (практичним) аспектами органічно поєднується аксіологічний (ціннісний) і коли вони інтерпретуються розумінням блага (благодаті). Справді, відірваність знань людини від її духовно-моральних засад, втрата блага (благодаті) як головного орієнтира веде до «гординої розуму», що є прямим шляхом до «горя від розуму», прикладом чого є сучасний екологічний стан.

А. Шептицький переконував, що знання не повинно бути збрешою, воно не є силою у позитивістському розумінні цього терміна, воно є підґрунтям для сходження до вищої мудрості – Божественного одкровення через духовне самовдосконалення. «Божа мудрість – це найкраща, найвища і найцінніша прикмета людського ума. Вона є причиною, що й дитина мудра вище стоїть, ніж не один чоловік, що береться інших учити. Така дитина може не має всіх відомостей, які він посідає, але якщо він Божої Мудрості не має, то дитина перешкодує його всього світлою, ясною та могутньою прикметою ума, яка ставить її вище його інтелектуальним умовам життям. Сила ума і його світло не в тому, щоб знати багато подробиць, але щоб добре,

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

глибоко знати те, що знається, бути якнайбільше віддаленим від показок і обманів та мати якнайправильніші поняття про загальні питання, обминаючи може і мільйони подробиць, у які умові не можна, бо й не варто входити. Так більше знає про нашу землю той, хто знає, що вона є кулею і обертається довкола сонця, ніж той, хто того не знає, але зате хоч би на цілому моргові поражував усі травинки і «веріжники» [70, с. 7].

Ця дещо задовга цитата прекрасно показує, наскільки у своєму розумінні процесу пізнання А. Шептицький випередив свій час. Адже жив і творив він у той період, коли у європейській і не лише європейській філософії, науці, освіті майже неподільно панували різні течії позитивізму, у якому пізнання зводиться до досвіду. Для Шептицького пізнання – активний процес діяльності свідомості для виробництва знання. Знати – це не просто отримати певну інформацію про об'єкт, що вивчається, а й розуміти її смисл. Інформаційна діяльність, до якої нерідко зводять пізнання, є лише технічна робота розуму. Ось чому пізнання треба брати у єдності інформаційної і розумової (герменевтичної) діяльності. Однак і цього ще замало. Нарешті ХХ ст. людство нарешті усвідомило, що пізнання має дати відповідь не лише на питання «як?» і «чому?», але й на питання «для чого?», тобто нести в собі самооцінку з позицій добра і зла. Саме на цій цілісності процесу пізнання і заострює увагу А. Шептицький.

До цих проблем А. Шептицький неодноразово повертається і пізніше. Зокрема, у написаному митрополитом Декреті АЕп. Собору 1942 р. «Про ліберальну совість» він піддає ґрунтовному аналізу співвідношення таких понять, як психіка, свідомість, совість і мораль. Він звертає увагу на те, що в деяких мовах, зокрема грецькій і латинській, поняття совісті і свідомості позначаються одним і тим словом. В українській мові ці два поняття теж злучені, хоча і позначаються різними словами: со-вість, со-відомість. З тих самих двох коренів складається слово «сумління» – со-мління. Тому совість слід розглядати як особливий вид свідомості – моральну свідомість. Поняття ж «свідомість» у власному розумінні вживається тільки для означення психологічної свідомості. Остання «являється сумою тих спостережень, які робить чоловік, звертаючи увагу на свою психіку, своє внутрішнє життя. Є це спостереження внутрішніх феноменів, тобто вражень, переданих зміслами, почувань і виявів хотіння та проявів думання і розумування» [70, с. 310].

Таке внутрішнє спостереження, з одного боку, є самосвідомістю, тобто таким станом свідомості, коли людська особистість є одночасно і об'єктом, і суб'єктом пізнання. З другого боку, свідомість можна звести до самоспостереження: людина «тільки в діланні спостерігає вияви діяння, мисли, хотіння, почувань, вражіння, зміни, але не має ніякої свідомості, ні самої волі, розуму чи власти зміняти ми відібрати вражіння від зовнішнього світу» [70, с. 311]. Тому шлях до осягнення потуг душі, свого духовного інтелекту лежить через дослідження і осмислення зовнішніх проявів цих потуг.

Однак, підкреслює А. Шептицький, навіть пройшовши довгий і важкою дорогою пізнання, відкривши наявність у собі духовності, дійшовши до понять духовності, незложеності, інтелектуальності, безсмертя тощо, людина все одно лишається для себе незалежною безоднею, нерозв'язаною загадкою, бо природа духовності залишається за межами усвідомленого, у сфері несвідомого.

До несвідомого в людині належить також і світ надприродний. Божа благодать як стан, чесноти, дари святого Духа, як потуги душі пізнаються не в самих собі, а стають предметом пізнання лише в діяннях, у виявах і відкриваються через досліди і міркування у неповному, неясному, неповному вигляді.

Нарешті, до сфери несвідомого відносяться прояви органічної природи людини, а також діяння волі або розуму, що відбуваються у підсвідомості.

Таким чином, психологічна свідомість не тотожна психіці взагалі, а тим більше людській духовності, вона має певні межі існування. Однак кордони між свідомим і несвідомим не є непорушними, вони залежать від здібностей, досвіду, загальної освіти людини.

На думку А. Шептицького, психологічні спостереження ґрунтуються довкола двох предметів знання: з одного боку – незмінного буття, Бога як Абсолюта-Єства та причини всього існуючого; з другого – зовнішнього світу, насамперед, людського суспільства. Разом з тим, психологічна свідомість не зводиться до простої більш або менш чіткої констатації наявності феноменів та їх ознак. У ній предметом пізнання стає також наше відношення до Бога і до зовнішнього світу, до інших людей. «У цих спостереженнях переходить свідомість у совість, т. зн. у зносінах до Бога і до людей спостерігаємо також і наші обов'язки. Совість – це свідомість морального боку наших відносин до Бога, себе самих і людей. Так, як психологічна сві-

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

совість досліджує, розумує, шукає пізнання внутрішніх феноменів, то ж совість досліджує ті прикмети, чи браки, які роблять наші діяння морально добрими або злими. Вона наші діяння з пізнаваними розумом правилами того діяння, з природним законом» [70, с. 312]. Законодавцем природнього порядку-закону є Бог.

Як уже зазначалось, психологічна свідомість залежить від швидкості розуму, дару спостереження, освіти, особистого досвіду. На свідомість, крім того, впливають ще й пристрасті, звички людини, вплив оточення, виховання, моральна атмосфера. Тому совість охоплює вужче порівняно із свідомістю коло феноменів внутрішнього життя.

Моральні принципи, а особливо правила застосування їх до життя, не лежать на поверхні, їх усвідомлення, тобто перетворення у свідомість вимагає роботи розуму, яка не завжди є достатньою. Це приводить до появи хибних форм совісті. Однією з таких форм помилкової совісті є, за А. Шептицьким, ліберальна совість, яка заперечує або зменшує значення моральних законів, ґрунтуючись на індивідуалістичному принципі вседозволеності. До чого призводить така позиція прекрасно показав у своїх романах Федір Достоєвський. Однак ліберальна совість мала й своїх апологетів, найвідомішим серед яких є Ф. Ніцше. Його зверхлюдина, «блокура бестія» є втіленням саме такого розуміння совісті: Бог вмер, отже вона сама собі є Бог, тобто творець моралі.

Звертаючи увагу на небезпеку таких збочень совісті, А. Шептицький закликає душпастирів, усіх вірних до боротьби з ними. Носій ліберальної совісті «перевертає моральний порядок: замість судити про свої бажання по приписам совісти, судить про обов'язки совісти по приписам своїх бажань. Гріх стається другою природою, елементом, у якому чоловік живе, а коли в ньому є ще сліди віри, то й правди віри поволі примінює він до свого способу життя, пересаджуючи милосердя і доброту Божу та приписуючи Всевишньому давання такої свободи, на яку дозволяє тільки власна ліберальна совість» [70, с. 314]. Тому така совість веде до стану глибокого морального занепаду і є тяжкою недугою душі, яка важко піддається лікуванню.

Разом з тим, підкреслює А. Шептицький, ліберальну совість слід відрізнити від широкої совісті. «Широкою совістю називають бого-словни розумний і супокійний суд, що в деяких обставинах, або з деяких поважних причин, якийсь людський закон не обов'язує» [70, с.

313]. Іншими словами, йдеться про совість, яка опирається на такий званий принцип пробабілізму, сутність якого полягає у твердженні, що не всі моральні норми мають значення природного, тобто божественного закону і є вічними, деякі з них створені людьми, і тому можуть бути раціонально переосмисленими, спростованими і зміненими в процесі історичного розвитку людства. Однак широка совість ніколи не веде до заперечення моралі як такої, що і відрізняє її від совісті ліберальної.

Ще однією дуже важливою помилкою в науці про совість А. Шептицький називає те, що «совістю заступається моральний закон і совість вважається за одиноке правило морального поведіння зі запереченням об'єктивного правила, яким є закон» [70, с. 310]. Така помилка характерна для атеїзму, який, заперечуючи Божі закони, не може не визнати наявності і необхідності моральних норм у людському суспільстві. Але моральні норми повинні мати характер закону, тобто, бути загальновизнаними і загальнообов'язковими. Такого статусу, на думку атеїстів, їм надає суспільна воля, публічна думка. Така суспільна мораль, зауважує А. Шептицький, неминуче набуває характеру імперативу, абсолюту, тобто не дозволяє не лише непослуху, але й критики, а все, що їй не відповідає, оголошує злочином. По відношенню до індивідуальної свідомості вона буде мати характер примусу, а не добровільного обов'язку, без якого, власне, і не існує моралі.

Однак публічна думка не має абсолютно-позачасового характеру, вона змінюється, а її декларована загальність аж ніяк не є гарантією від помилок. «Історія також учить, як загальна думка гнулася перед тиранами і, може, цілком інакше виглядала назовні, а інакше в укритті» [70, с. 319]. Крім того, суспільство, де всі соціальні групи та індивіди, що їх складають, були б цілком згодні щодо всіх моральних принципів, взагалі не існує.

Отже, беручи за основу моралі суспільну думку, атеїсти, по-перше, неодмінно приходять до заперечення існування незмінних і сталих моральних норм, а, по-друге, «розчиняють» індивіда у суспільстві, роблять його гвинтиком соціальної системи.

Аналізуючи це питання, А. Шептицький порушує проблему надзвичайно актуальну і для сучасного суспільства. З часів Гегеля у філософії моралі прийнято розрізняти мораль і моральність. Особливе значення такому розрізненню надавав видатний російський

Філософ В. Соловйов, з яким А. Шептицький був особисто знайомий у молоді роки і який вплинув як на формування світогляду, так і на вибір життєвого шляху майбутнього митрополита [16, с.59], про це йтиметься далі. На думку Соловйова, моральність (нравственність) завжди корпоративна – це принципи поведінки тієї чи іншої спільноти (класу, нації і т.п.), які опираються на певні уподобання. Мораль є загальнолюдською – це постулати поведінки індивіда як частки людського роду. Мораль – це абсолютна моральність, єдина в усі часи для всіх народів, для всього людства. Соловйов називає її Богом. Тому безпідставними є розмови про класову, або національну мораль.

Корпоративна моральність знає такі поняття, як «свій», «чужий», «друг» і «ворог». А звідси – якщо ворог не здається, його знищують, якщо здається – теж знищують, разом знищують і потенційного порога і взагалі – підозрілих. Мораль визнає безумовну значимість кожної людини незалежно від її предикатів і корпоративної приналежності. Вбивство дикуна, говорить Соловйов, такий же злочин, як вбивство генія і святого.

Таку позицію цілком поділяє і А. Шептицький. На його думку, ні індивідуальна, ані суспільна совість не можуть бути основою моральних санкцій. Ці санкції належать лише совісті, заснованій на прийнятті природного і Божого права.

Синтез психологічної і моральної свідомості досягається, згідно з А. Шептицьким, єдністю освіти і виховання. Тому проблеми виховання завжди знаходилися в центрі уваги митрополита, до них він постійно звертається в пастирських посланнях. Своєрідним узагальненням його поглядів стала промова «Про виховання», проголошена на АЕп. Соборі 1942 р. На підставі цієї доповіді Собор 10 грудня 1942 р. прийняв Правила «Про виховання молоді», які були розроблені митрополитом і, за його виразом, складають малий кодекс християнського виховання. Принагідно зауважимо, що сам А. Шептицький вважав цю роботу далеко не завершеною і планував повернутися до неї через декілька років [70, с. 255-257]. Виховання, на думку А. Шептицького, – то річ не тільки надзвичайно важлива, але й незвичайно трудна. Воно є «найвищою і наймудрішою проблемою, яку можна людині завдати». Тому, слідом за Григорієм Назіанзіном, Шептицький називає виховання «мистецтвом мистецтв» і «знанням всякого знання». Метою виховання, за А.Шептицьким, є

такий розвій дитини, щоби з неї стався дорослий чоловік з розвиненими і старанно плеканими усіми спосібностями ума, волі і серця. Той розвій зависить, очевидно, від поняття про людину, яка є при відножю гадкою виховання. Те поняття зависить знову від цілого світогляду, серед якого приходиться людині жити» [70, с. 231].

А. Шептицький розрізняє три типи світогляду, які визначають відповідні напрямки й ідеали виховного процесу. Перший – матеріалістичний, у якому людина розглядається як природна істота, а тому виховання спрямоване на те, щоб виробити в людині ті здібності і сили, які потрібні їй для задоволення матеріальних потреб. Другий – гуманістичний світогляд. Тут людина є найвищим автономним єством, здатним до нескінченного розвитку науки, мистецтва, культури. Носії цього світогляду будуть у вихованні шукати розвою цілої людської природи зі усіма її прикметами і владами, щоб видікати носіїв найвищої і найвсестороннішої цивілізації; будуть плекати всестороннє знання, поезію і всякого роду мистецтва, творчого або критичного [70, с. 232]. Третій тип світогляду – християнський. У ньому людина розглядається як Божа дитина, що поєднує в собі природне і надприродне, а виховання прямує до вироблення всіх чеснот християнського життя, найголовнішою з яких є любов до ближнього.

А. Шептицький звертає увагу на те, що людська любов є подвійною: одна любов розуму і волі, якою мають християни любити усіх своїх ближніх; друга – любов серця, що охоплює всю людську природу і душу, не підлягає наказові волі. «...Це любов, якою люди природно люблять своїх найближчих – це любов родинна, родичів супроти дітей, дітей супроти родичів і між собою. Це любов приятелів, свояків, – це любов свого народу» [70, с. 136].

Любов ума і волі є більш повнішою в незіпсованій природі, але через зіпсуття людської природи, через первородний гріх, виникає бунт пристрастей проти розуму і волі. Тому лише любов серця є по-справжньому християнською. На це, згідно з А. Шептицьким, вказує і те, що у св. Письмі представляє Бог свою любов до людей у виразах та образах, які характерні для людської любові серця. «Любов ближнього, а радше любов Бога, – підкреслює Шептицький, – любов якою обіймається усіх ближніх як дітей Божих або бодай покликаних на Божих дітей, – вона підносить людину понад усяке створіння, понад цілий матеріальний світ і учить її, по прикладу Ісуса Христа,

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

віддавати навіть і життя за спасіння, за життя ближніх. Вершок тої любови сягає до неба, але підстава її спирається так на людській природі, що нема чоловіка, який би з роду не відчував потреби любови в тому природному нахилі людського серця до співчуття і милосердя» [70, с. 168].

Таким чином, любов серця є надприродою на природі, втіленням якої благодаті. Однак тут потребує вторгнення поняття серця, яке широко використовується в богослів'ї і філософії, але часто у відмінних смислах. У своєму розумінні цього поняття А. Шептицький спирається не лише на богословську традицію, де, до речі, не було однастайності в його трактуванні, але й продовжує традиційну для української філософії кордоцентричну лінію, що сягає своїм корінням ще в часи Київської Русі, а найвище втілення знаходить у творчості Г. Сковороди і П. Юркевича. Він справедливо вважає, що саме звернення до цього поняття дозволить вирішити ту вічну проблему, «що ділить філософів старини, Отців Церкви і всі богословські школи на дві протиставлені собі групи, що лише рідко коли доповнюються: з одного боку інтелектуаліст Аристотель з усіма інтелектуалістами християнства аж до св. Томи і томістів, а з другого усі містики від Платона до Бонавентури і скотистів. Проблема, що їх ділить, та, чи осередком людської психи є розум чи воля, інтелект чи афект» [70, с. 142].

Та ж проблема, хоча і в іншому аспекті, притаманна, на думку Шептицького, і сучасному богослів'ю і філософії: ототожнюючи поняття серця, у тому числі і Христового, з певним фізіологічним органом, характерне для деяких представників богослів'я, приводить до їхнього протистояння з філософією і наукою, «бо модерні філософи поміщують любов, ненависть і інші афекти духа не у серці як осередку, але в мозку» [70, с. 140].

Корінь проблеми, стверджує А. Шептицький, полягає в тому, що відбувається підміна змісту понять: серце як символ для означення внутрішнього духовного життя людини починає розумітись як певний матеріальний орган, а це, у свою чергу, веде до ототожнення психіки і душі, тобто, фактично, до заперечення останньої. Крім того, людина як особистість є цілісністю, і саме ця цілісність підкреслюється поняттям «серце», яке характеризує певний синтез таких духовних сутнісних сил як розум, почуття, воля та ін. Тому неправомірним є однобічний підхід до визначення сутності людини,

проголошення її носієм розуму або волі, зведення сутності людини до сукупності суспільних відносин або, навпаки, вип'ячування її принципово асоціальної індивідуалістично-біологічної природи.

Такими є богословсько-філософські підвалини християнського виховання, яке має зробити з людини «святого громадянина небес», А. Шептицький, разом з тим, зауважує: «Саме виховання, очевидно, всього не може зробити; велику участь має воля чоловіка і його праця над собою самим. Але заохотити його до тої праці, навчити правильно над собою працювати, вщепити в його серце любов до тої праці і ум його збагатити знанням усього, що до тої праці потрібне, це завдання виховання» [70, с. 232].

Основною ланкою виховання має бути родина, бо «християнська родина – це школа християнського життя, але й школа обопільного, народного та всенародного життя. Як довго ця школа здорова, видає численні і здорові одиниці – так довго народ і здоровий, і сильний» [70, с. 377]. Однак родиною процес виховання не обмежується. Більше того, А. Шептицький свідомий того, що в наш час у силу різних причин – обставин життя, прилюдної школи і т.п. – родина не має належного впливу на виховання дітей. Тому у своїй концепції він піддає ґрунтовному аналізу інші елементи та основи виховання.

До головних елементів виховання А. Шептицький відносить, по-перше, сугестію, тобто вплив оточення на дитину; по-друге, науку і, по-третє, християнську атмосферу.

Сугестія обумовлена тим, що за своєю природою людина є істотою суспільною, а отже здатною наслідувати інших, підпадати як під вплив оточення в цілому, так і окремих людей, а тому є несамостійною в поняттях і поступуванні. Значення оточення є надзвичайно важливим, бо саме воно причетне головним чином до формування світогляду. Центральне місце в цьому процесі належить родині, але й вулиця, школа, старші товариші, весь соціум також на нього суттєво впливають. Тому завдання виховання – виробити в молоді своєрідний інстинкт самозбереження, здатний уберегти від злих сугестій.

Другий елемент виховання – наука, яку дітям дають родичі й учителі і до якої дитина доходить сама через читання. Сама по собі вона мусить мати добрий вплив на людину, однак за умови, що, по-перше, разом із знанням розвиваються розум і серце людини і, по-друге, дає правдиве і всебічне знання. У протилежному випадку наука може завдати людині шкоди. «Ми мали нагоду, – пише з цього

приводе А. Шептицький, – пізнати вплив матеріалістичної школи. Ми бачили, як вона може видавати справді добрих фахівців, але ми бачили й те, як матеріалістичний світогляд шкодить людському умові, відбираючи йому майже цілком здатність абстрактного мислення, себто відбираючи йому усяку ідейність і можливість ідеологічного мислення» [70, с. 234].

Крім того, наука, у тому числі і християнська, може виконати свою виховну функцію лише тоді, коли вона відповідним чином піднесена, тобто викликає зацікавленість, а її істини пов'язані з практикою життя, бо навіть «віра без діл є мертва».

Третій чинник виховання – християнська атмосфера. До неї належать, по-перше, християнські відносини у родині, тобто взаємна любов, повага, дотримання інших християнських чеснот у житті. По-друге, християнський світогляд, слідування вірним, а не фальшивим ідеалам. Коли батьки вважають «найвищим і самотнім добром матеріальний добробут, добре платний уряд для дітей, без огляду на рід праці і службу Церкві і батьківщині, то такі ідеали поволи виціплюватимуть в душі дітей. Тоді й не багато допоможуть ікони та книжки; вони будуть тільки покривом грубого матеріалізму» [70, с. 236]. Тому мудрі батьки повинні свідомо виробляти в дітях вищі ідеали християнської праведності і святості, жертвенної служби Богові і Церкві, щирої та жертвенної любові батьківщині. По-третє, важливу роль в формуванні християнської атмосфери відіграють християнська громада і діяльність душпастирів. Головна вимога тут полягає в тому, щоб не задовільнялись ясним представленням правди, а торувати Божому Слову дорогу до людських сердець, впливати на волю і почуття. Бо, як не без гумору зазначає А. Шептицький, для слов'ян переконання розуму мало що значить у порівнянні з тим, що можна назвати «трафити до серця» [70, с. 238].

До основ, або найважливіших принципів виховання А. Шептицький зараховує: а) збереження невинності у молоді; б) плекання покаяння; в) плекання мужества; г) плекання молитви.

Невинність полягає в утриманні від гріха, морального зла, Божої образи і є осередком всієї праці християнського виховання.

Сутність покаяння – усунення найважливішої перешкоди для Божої Благодаті, якою є гордість і неупорядкована нехристиянська жадоба вищування себе. У застосуванні до цілого життя покаяння є тою чеснотою, яка вказує людині усі її недоліки і потреби.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Мужність є однією з головних чеснот не лише в християнстві, але й у світській системі виховання. І та, і інша системи виховання можуть сформувати героїв, тобто людей, здатних своїми вчинками діями «знестися понад свою природу і з'єднати у собі наші якусь божу силу» [70, с. 247]. Різниця між ними полягає в тому, що в поштовхом до мужності: у християнстві таким спонукальним мотивом є любов до Бога, що втілене в любові до ближнього.

Плекання молитви означає таку побудову системи християнського виховання, при якій молитва і приступування до святих Тайн стануть не примусовими, а добровільними актами, неодмінним моментом духовного життя людини.

Важливою складовою християнського виховання, на думку А. Шептицького, є формування у молоді правильних понять про Церкву і науку Євангелія. Любов до Церкви повинна опиратися на ясні поняття єдності Церкви і глибоку віру в те, що поза Вселенською Церквою нема спасіння. Разом з тим, молодь треба виховувати в душі любові до нез'єднаних православних, усвідомлення необхідності і шляхів зближення і з'єднання Церков, єдність церковна повинна розглядатись як невід'ємний і домінуючий елемент патріотичного виховання, формування єдності національної. Лише за такої умови, згідно з Шептицьким, можна позбутися хибного уявлення про патріотичне виховання як створення ненависті супроти ворогів. Осуджувати, ненавидіти можна хибні поняття, помилки, але людей треба всюди і завжди любити.

Ця ділянка християнської виховної системи видається Андрею Шептицькому найбільш слабкою. «Чому з наших християнських шкіл виходять погани? – запитує він. – Чому зі священничих родин виходять часом нехристияни, а поклоники Перуна, чи якогось там іншого божка, або просто люди «імже Бог чрево»?.. Це страшне питання, це проблема, над якою Духовенству треба добре замислитися. Це цілком така сама, чи та сама проблема, як коли б з українських родин і шкіл виходили українці – вороги українства! «Чи школа, чи система, чи родина, що виховала би зрадників, ворогів народу, могла би уважатись щиро українською школою, чи системою, родиною?!» [70, с. 252].

За переконанням А. Шептицького, причиною невдач і усіх болячок нашого церковного і національного життя є те, що християнство, наука Євангелія, почасти сприймається і передається надто утилітарно, тобто як вчення про правдиву систему земного життя. Євангеліє дійс-

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

не є таким, але поза тим воно ще є наукою святості, дорогою до неба. «Життя по наукам Євангелія – то надприродне життя Божої благодаті, то життя Божої любові і жертви для Бога, або одним словом: то життя, у якому людина шукає і стремить до святости» [70, с. 254].

Слід зазначити, що розглядаючи проблеми виховання, митрополит Андрей у своїх пастирських посланнях до духовенства і вірних постійно звертає увагу не лише на те, які чесноти потрібно виховувати, але й на те, проти чого має бути спрямоване християнське виховання. Нищення, фізичне і духовне, людей, пияцтво і система обмеження числа потомства, занедбання праці – «то такі суспільні і народні недуги, що просто ведуть народ до загибелі. А заки доведуть його до цілковитої руїни, упроваджують таке звиродиння, такий упадок всякої культури, таку руїну фізичного здоров'я і всякої християнської праведности, що тих предметів не можна диткнутися без грізного побоювання про нашу будучність» [70, с. 396].

Таким чином, у своїй культурно-освітній і виховній діяльності митрополит Андрей Шептицький опирався на добре обмірковану, логічно аргументовану, струнку богословсько-філософську систему переконань, які він намагався втілити в життя. Його перу належать, крім поіменованих вище, також такі глибоко наукові філософсько-богословські та аскетичні твори, як, наприклад, «Божа мудрість», з якої опубліковано лише третій розділ (1936 р.), велика праця (в трьох томах) про митрополита В. Рутського, що залишається досі в рукописі, переклад творів св. Василя Великого тощо.

Велику зацікавленість митрополита викликали також проблеми церковної і загальної історії. У 1921 р. в Римі ним була заснована Українська історико-церковна місія, мета якої – розшуки, каталогізація та копіювання досі невідомих документів з ватиканських і римських архівів, що мають пряме відношення до України. Сам Шептицький особисто розшукав понад 6 тис. цінних документів до XVII ст. включно, які були опубліковані вже після його смерті мовою оригіналів у десяти великоформатних томах (9 книг). Науковою роботою А. Шептицький займався протягом усього життя. Навіть на схилі літ, незважаючи на параліч правої руки та обидвох ніг, якими він не володів останні 14 років життя, на складні та нелегкі обов'язки митрополита, увесь свій вільний час він проводив в особистій бібліотеці, яка, до речі, була однією з найкращих не лише в Західній Україні. Однак, незважаючи на всю значимість для церкви і для

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

нього особисто культурно-освітньої, виховної, наукової, суспільно-політичної діяльності, вона все-таки не була головною. Андрей Шептицький, насамперед, перш за все був і всі 44 роки залишався Митрополитом, і навіть якщо у своїх вчинках виходив за рамки суто церковних справ, то і там діяв як Князь Церкви.

Список використаної літератури:

1. Альчук М. Людиновимірність творчості Андрея Шептицького. *Соціологічно-гуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 55-61.
2. Бандрівський М. С. Пам'яткоохоронна діяльність Андрея Шептицького. *Вісники Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника*. Л., 2006. Вип.7/8. С. 459-467.
3. Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї. *Український Історик*. 1-4 (120-123). Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Мюнхен, 1994.
4. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. 151 с.
5. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.
6. Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фолю, 2018. 120 с. + іл. (Знаменні українці).
7. Божко Н., Цубов Л. Благодійницька та меценатська діяльність Андрея Шептицького у царині культурно-мистецької спадщини. *Historical and Cultural*. No 1. Vol. 2. 2015. S. 25-29.
8. Боляновський А. Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941-1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів). *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*. К., 2016. С. 7-70.
9. Бура І., Паскевич О. Андрей Шептицький: сповнення блаженств. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу «Свічадо», 1994. 48 с.
10. Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький – честь і окраса церкви і українського народу. *Берестейська унія (1596-1996)*. Статті і матеріали. Львів: Логос, 1996. С. 198-204.
11. Гайова О. Християнські засади суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького. *Київська церква*. 1999. № 4. С. 47-52.
12. Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923-1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015. 596 с.
13. Гладка Г.Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті українсько-польських відносин в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнар.наук.-практ.конф. "Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.". Івано-Франківськ, 1997. С.148-151.

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ:
ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

11. Тітон С. Греко-католицька церква і проблема збереження пам'яток національної культури Галичини у міжвоєнний період. *Історичні пам'ятки Галичини*. Матеріали наукової краєзнавчої конференції 21 листопада 2002 р. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. С. 126-135.
12. Трещенко Н. Культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Україна – Європа – Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 12. С. 272-275.
13. Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901-1944) провісник євменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. 496 с.
14. Гунчак Т. Україна: ХХ століття. К.: Дніпро, 2005. 384 с.
15. Гучко Г. Андрей Шептицький як меценат української культури. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 87-94.
16. Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправлене й доповнене. Львів: Піраміда, 2007. 807 с.
17. Жуковський А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я. *Науковий збірник Українського Вільного Університету*. Мюнхен. 1992. Т. 15. С. 37-57.
18. Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865-1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 63 с.
19. Кекош О. М. Виховання молоді крізь призму педагогічних поглядів митрополита Андрея Шептицького. *Педагогічні науки*. 2013. Вип. 112. С. 53-59.
20. Кекош О. М. Просвітницька діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті духовного становлення сучасної молоді. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. Тернопіль: ТНПУ, 2013. № 1. С. 25-30.
21. Колодний А. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати. *Християнство і національна ідея* (Науковий збірник). Київ – Тернопіль – Краків: Укрмедкнига, 1999. С. 17-23.
22. Концур-Карабінович Н. Греко-католицька церква. Початки підпілля. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2011. 220 с.
23. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. 512 с.
24. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 – червень 1941 років). *Записки НТШ*. 1994. Т. 228. С. 309-342.
25. Кравчук А. Течії нового мислення на Україні про митрополита Андрея Шептицького. *Сучасність*. 1991. Ч. 10. С. 92-104.
26. Кравчук А. Християнська етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя. Торонто: Вид-во оо. Василян, 1963. 350 с.
27. Крупа Л. Діяльність митрополита Андрея Шептицького у здобутті та розбудові української держави у першій половині ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка*. Серія: Історія. Вип. VIII. Тернопіль: Літопис, 1999. С.14-19.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ
І ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

31. Кубійович В. Мої візити у митрополита Андрея Шептицького. *Український історик*. 1989. № 1-3 (101-103). С. 121-123.
32. Кубійович В. Українці в Генеральній губернії 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чікаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1979. С. 299-316.
33. Кудрик В. Маловідоме з історії Греко-Католицької Церкви. Т. 3 Вінниці: Манітоба: Тризуб, 1995. 254 с.
34. Курис Г. Митрополит Андрей Шептицький: «Добре робите, що дбаєте про освіту і знання»: (Життєвий і творчий шлях А. Шептицького). *Освітництво*. 1996. № 4. С. 27.
35. Лазечко П., Лазечко Л. Меценати української культури: (Митрополит Андрей Шептицький). *Дзвін*. 2003. № 11-12. С. 133-137.
36. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів. Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василіян у Жовкві, 1926. 736 с.
37. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. 608 с.
38. Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ століття. *Український історичний журнал*. 2000. № 6. С. 29-51.
39. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. 413 с.
40. Лисенко О.Е. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 1995. №3. С.73-81.
41. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2-х тт. Т. 1. / Пер. з англ. М. Бадіч, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. К.: Основи – Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 554 с.
42. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2-х тт. Т. 2. / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. К.: Основи – Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 573 с.
43. Литвин Г. Роль митрополита Андрея Шептицького у розвитку мистецтва Галичини. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 324-329.
44. Ліщинська О. Концепція християнського гуманізму в релігійній філософії А. Шептицького. *Релігієзнавчі студії*. Вип. 2. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. С. 32-40.
45. Ліщинська О. Моральна концепція Андрея Шептицького. *Історія релігій в Україні*. Львів: Логос, 1997. С. 112-113.
46. Ліщинська О. Постать Андрея Шептицького в контексті культури пам'яті. *Соціогуманітарні проблеми людини*. Журнал. 2015. № 8. С. 105-113.

НАПРЯМ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ:
ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

87. Матюк Павло Роберт. Історія України. К.: Критика, 2007. 640 с.
88. Маринювич М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми» / передмова Адріана Сливоцького. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.
89. Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464с.
90. Мацьків Т. У 150-ліття галицького національного відродження (1848-1998): [Українська греко-католицька церква зберегла галицьких українців від асиміляції]. *Визвольний шлях*. 1999. № 2. С. 187-192.
91. Огірко О. Митрополит Андрей Шептицький – славетний український педагог, опікун і меценат освіти. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 61-70.
92. Пасіцька О. Андрей Шептицький у контексті суспільно-економічного розвитку Галичини 20-30-х років ХХ ст. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету імені св. Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослівя. Збірник наукових праць. Випуск 8. Івано-Франківськ, 2015. С. 71-77.
93. Пасіцька О. І. Вплив митрополита Андрея Шептицького на господарське життя галицьких українців (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). *Гілея*. 2014. Вип. 105 (2). С. 31-35.
94. Пелєх В. Мій святий Працедавець: (Про митрополита А. Шептицького). *Альманах Унсоюзу-1989*. Нью-Йорк, 1989. С. 89-127.
95. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2: Від середини ХVІІ століття до 1923 року. К.: Либідь, 1992. 608 с.
96. Прокоп Н. М. Дослідження проукраїнської державницької діяльності митрополита А. Шептицького кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Право, суспільство, держава: Форми взаємодії*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 15-16 січня 2016 р. Київ, 2016. С. 14-16.
97. Пундій П. Піклування митрополита А. Шептицького народним здоров'ям: Доріччя смерті. *Сучасність*. 1989. Ч. 11. С. 63-69.
98. Рощина Л. О. Меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 178-180.
99. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. К.: Дніпро, 2001. 494 с.
100. Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. К., 2015. 440 с.
101. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Ковчез: Науковий збірник з церковної історії* / ред. Ярослав Грицак. Число 1. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Ф. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. С. 109-121.
102. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. *Літопис Голготи України*. Дрогобич: Відродження. Т. 2: Репресована Церква, 1994. 528 с.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ
І ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

63. Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження в Галичині 1772-1918. *Ковчег*. Львів, 1993. Ч. 3. С. 74-80.
64. Цвенгрош Г. Митрополит Андрей Шептицький: 1918-1919. Львів: Місіонер, 1991. 38 с.
65. Черченко Ю. А. Шептицький Андрей (29. 07. 1865 – 01. 11. 1944). *Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2013. С. 631-633.*
66. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899-1914 рр. Т. I / Упорядковані Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2007. L+1014 с.
67. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1918-1939 рр. Т. II / Упорядковані Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2009. XII+1014 с.
68. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939-1944 рр. Т. III / Упорядковані Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. XXXII+828 с.
69. Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. XIV+1194 с.
70. Шептицький Андрей. Письма-послання (1939-1944 рр.). Львів: Фонд духовного відродження імені Митрополита Андрея Шептицького, 1991. 457 с.

**ЕКУМЕНІЗМ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ
ШЕПТИЦЬКОГО ECUMENISM OF METROPOLITAN
ARCHBISHOP ANDREY SHEPTYTSKY**

Вереш М.

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Палінчак М.

*доктор історичних наук, професор, декан факультету
міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У XX столітті однією із найпомітніших постатей української історії, безсумнівно, був Галицький митрополит Андрей Шептицький – видатний релігійний діяч того часу, який відіграв неабияку роль у